

DİN & FELSEFE

ARAŞTIRMALARI

Religion and Philosophical Research

E-ISSN: 2667-6583

Aralık | December 2024

Cilt | Volume: 7 – Sayı: 2 | Number: 2

MUN'İM SIRRY İLE SON DÖNEM BATILI KUR'AN ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ

Ersin KABAĞCI

ersinkabakci@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0913-8087>

Makale Türü | Type of Article: Söyleşi | Interview

Başvuru Tarihi | Date Received: 1.11.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Kabakçı, Ersin. "Mun'im Sirry İle Son Dönem Batılı Kur'an Araştırmaları Üzerine Bir Söyleşi". *Din ve Felsefe Araştırmaları* 7/2 (Aralık 2024): 124-137.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Etik Beyanı | Ethical Statement

Bu makalenin yazarı/yazarları, hakemleri ve dergi editör grubu Din ve Felsefe Araştırmaları dergisinin Etik Kurallarına uyduklarını kabul eder.

The author/authors, referees, and journal editorial group acknowledge that they adhere to the Code of Ethics for the journal of Religion and Philosophical Research.

MUN'İM SIRRY İLE SON DÖNEM BATILI KUR'AN ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ¹

Ersin KABAĞCI

ÖZ

Batılı İslam araştırmaları, İslami ilimlerin pek çok konusuna dair nitelikli çalışmaların ortaya konulduğu bir araştırma alanıdır. Kalam, İslam Hukuku, Hadis, İslam Mezhepleri Tarihi ve Tefsir gibi pek çok bilim dalında detaylı çalışmalar yapılmakta ve bunlar Müslüman araştırmacılar tarafından tetkik edilmeyi beklemektedir. Bahsi geçen alanlar içinde Batı'da belki de en dinamik ve üretken araştırma alanının Kur'an araştırmaları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Son dönemde bu bağlamda ortaya çıkan literatür ve bu literatürün gerek Batı gerekse Doğu dünyasına tesiri göz önüne alındığında ilgili literatüre daha yakından bakmak bir gereklilik hâlini alır. Batılı Kur'an araştırmalarında; revizyonist yaklaşım, Geç Antikite-Kur'an ilişkisi, Kur'an el yazmalarına yönelik çalışmaları da içine alan Kur'an tarihi araştırmaları, Kur'an-Kitab-ı Mukaddes ilişkisi gibi başat konularda çok önemli eserlerin verildiğine tanık olunmaktadır. Notre Dame Üniversitesi öğretim üyesi Mun'im Sirry ile yapılan bu söyleşide adı geçen konular ele alınmakta, alanın tanınmış simalarından biri ile Batılı Kur'an araştırmalarının geldiği son nokta üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Batılı Kur'an Araştırmaları, Çağdaş Yönelişler, Revizyonizm, Geç Antikite.

An Interview with Mun'im Sirry on Recent Western Qur'anic Studies

ABSTRACT

Western Islamic studies is a field of research in which substantial work has been done on many aspects of Islamic sciences. Detailed studies are being carried out in many disciplines such as Kalam, Islamic Law, Hadith, History of Islamic Sects and Tafsir, which are waiting to be examined by Muslim scholars. It would not be wrong to say that Qur'anic studies are perhaps the most dynamic and productive field of research in the West. Considering the recent literature that has emerged in the West in this context and its impact on both the Western and Eastern circles, it becomes necessary to take a closer look at the relevant literature. In Qur'anic studies, it is evident that very important works have been published on major topics such as the revisionist approach, the relationship between late antiquity and the Qur'an, studies on the history of the Qur'an, including studies on Qur'anic manuscripts, and the relationship between the Qur'an and the Bible. In this interview with

¹ Bu söyleşi, 22 Mayıs 2024 tarihinde Notre Dame Üniversitesi Teoloji Departmanında (Malloy Hall) gerçekleştirilmiştir.

Mun'im Sirry, a professor at the University of Notre Dame, the aforementioned topics are discussed and an evaluation of the state of the field of Qur'anic studies in the West is carried out with one of the familiar faces of the field.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Western Qur'anic Studies, Contemporary Trends, Revisionism, Late Antiquity.

SÖYLEŞİ

Kabakci: Merhaba Sayın Sirry. Davetime icabetiniz nedeniyle teşekkürlerimi sunarak başlamak istiyorum. Dilerseniz önce kendinizden ve akademik çalışmalarınızdan başlayalım.

Sirry: Merhaba Ersin Hocam. Ben de bu nazik davetiniz için müteşekkirim. Elbette. Ben Endonezya'da geleneksel bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldim ve ilköğrenimimi Endonezya'da ağırlıklı olarak İslami ilimlerden müteşekkil bir yatılı okulda (Pesantren) tamamladım. Lisans öğrenimimi ve master'ımı İslam hukuku alanında Pakistan İslamabad Uluslararası İslam Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Kaliforniya Üniversitesi İslam Araştırmaları alanında ikinci kez master (2005), Chicago Üniversitesi Teoloji Okulu'nda (2012) ise doktora yaptım. Temel çalışma alanlarım Kur'an araştırmaları (Qur'anic Studies) ve Müslüman-Hristiyan ilişkileri. Esasen İbrahimî dinlerin sonuncusu olarak İslam'a bakıldığında Kur'an, Ehli Kitapla ilişkilere yönelik çok sayıda ayet barındırmaktadır. Erken dönem kaynaklarda ise Kur'an'ın nazil olduğu dönemin daha çok pagan kültürüne sahip yönünün öne çıkarıldığı görülmektedir. Doğrudan Kur'an'a baktığımızda bu bağlamda daha farklı bir resimle karşılaştığımızı söylemeliyim. Hemen her sayfada Ehli Kitab'a bir biçimde referanslar görmekteyiz ve çoğunlukla polemik tonu ağırlıklı pasajlarla karşılaşmaktayız. Ehli Kitap hem doktrinel olarak hem de sosyal ilişkiler bakımından eleştirilmektedir. Benim çalışma alanımın bu hususlarla ilgili olduğunu ve Notre Dame'de de bu bağlamda dersler verdiğimi söyleyebilirim. Nitekim *The Polemics of Qur'an against other Religions* başlıklı doktora tezimi Kur'an'daki diğer dinlere ve müntesiplerine yönelik polemikler üzerine hazırladım. Bu çalışma 2014 yılında *Scriptural Polemics: The Qur'an and Other Religions* adıyla kitap formatında yayımlandı. Bu çalışmada Kur'an'da diğer dinlerle olan polemikleri içeren pasajlara ve bu pasajların 6 farklı ülkeden (Mısır, Hindistan, İran, Lübnan, Suriye ve Endonezya) tanınmış modern Müslüman araştırmacılar tarafından nasıl yorumlandığına odaklandım.

İkinci kitap çalışmam *Controversies over Islamic Origins: An Introduction to Traditionalism and Revisionism'de* (2021) İslam'ın ortaya çıkışının benim "tradisyonalist" ve "revizyonist" olarak nitelendirdiğim iki grup tarafından nasıl değerlendirildiği tartışılmaktadır. İlk grupta değerlendirilen araştırmacılar, Müslümanlar tarafından yazılan erken döneme ait kaynakları "kısmen yararlanılabilir" görürken revizyonistler bu kaynaklara çok daha şüpheli yaklaşmaktadırlar. Revizyonistler, üç nedenle erken dönem İslam literatürüne mesafelidirler: 1. Kaynakların geç döneme dayanması, 2: Kaynakların çelişkili görünen anlatılar barındırması ve 3. Kaynaklarda özel-

likle Hz. Muhammed hakkında, şakk-ı kamer olayı gibi “doğaüstü” anlatılar yer alması. Tradisyonalistler arasında ise gerek Kur'an'ın kanonlaşma tarihine yönelik geleneksel anlatıyı, gerekse isnad sisteminin değerini belli oranda takdir etme gibi erken literatürü daha çok dikkate alan bir yaklaşım öne çıkmaktadır. Diğer yandan her iki grupta değerlendirilen araştırmacıların kendi içlerinde de söz konusu literatürün güvenilirliği konusunda farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Çalışma, söz konusu içeriğin eleştirel analizini yapmaktadır.

Son olarak uzun yıllar üzerinde çalıştığım ve 2022 yılında yayımlanan bir diğer çalışmam *The Qur'an with Cross-References*'da her bir ayetin karşısına Kur'an'ın diğer kısımlarında ilgili olan ayetleri yerleştirdim. Çok sayıda tefsir eserine müracaatla ortaya koyduğum bu çalışma ile okur, pek çok ayetin ilişkili olduğu diğer ayet numaralarını hemen yanında bulabilmektedir.

Kabakcı: “Revizyonist” kategorisinde değerlendirilen ve bu yaklaşımın öncüsü olarak düşünülebilecek bir isim var mıdır? Kur'an araştırmaları bağlamında daha çok *Qur'anic Studies* çalışması ile bilinen John Wansbrough (ö. 2002) akla gelmektedir ancak bu yaklaşımın daha geriye götürülmesi mümkün müdür?

Sirry: Evet, sizin de değindiğiniz üzere *Qur'anic Studies* ve *Sectarian Milieu* adlı meşhur iki çalışması ile bu anlamda öne çıkan isim, Amerikalı İslam araştırmacısı Wansbrough'dır. Ama ondan önce de erken dönem İslam literatürünün tarihsel veri değerine şüpheyle yaklaşan isimler olmuştur. Mesela Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) *Muslim Studies*'ini okuduğumuzda özellikle hadis verilerinin güvenilir olmadığı, çok geç dönemlerde “üretildiği” iddialarına tanık olmaktayız. Keza Joseph Schacht (ö. 1969) benzer şüpheleri İslam hukuku tartışmaları bağlamında serdetmiştir.

Kabakcı: Son dönem Kur'an araştırmalarında öne çıkan başlıklar hakkında ne düşünüyorsunuz? Genel bir değerlendirmeden sonra alt başlıklar hâlinde de devam edebiliriz.

Sirry: Elbette. Evet, Kur'an çalışmaları ya da Batı'da Kur'an'ın akademik olarak incelenmesi bugün çok önemli bir noktaya ulaşmıştır. Öyle ki Kur'an ve tefsir üzerine yapılan yayınlar son birkaç yılda muazzam bir artış göstermiştir. Gelişmekte olan Kur'an çalışmaları, çok canlı bir araştırma alanı hâline gelmiştir ve bu sadece Kur'an üzerine kitapların ve makalelerin yayımlanmasından değil, aynı zamanda bu kapsamda düzenlenen konferans, sempozyum gibi etkinliklerdeki artışlardan da anlaşılmaktadır. Kur'an metninin tarihi, Kur'an'ın ilk muhatapları, tarihsel bağlamı ve edebî özellikleri de dâhil olmak üzere akademisyenlerin ilgilendiği birçok alan vardır. Bunlar arasında en ilginç araştırma alanlarından biri, Kur'an'ın kendi tarihsel bağlamını anlamak için tarihsel bir belge olarak görülmesi ve bu temelde analizlere konu edilmesidir. Kur'an'ın bize tarihsel bağlamı hakkında fazla bilgi vermediğini biliyoruz ancak nazil olduğu dönemde meydana gelen bazı tarihsel olaylara referans vermektedir. Ayrıca Kur'an, nazil olduğu bölgeyle özdeşleştirilebilecek birkaç yerden de bahsetmektedir. Özetle, bugün Batılı Kur'an araştırmaları çok canlı, hareketli ve dina-

miktir. Çağdaş araştırmalarda Kur'an'la ilgili her şey yapıcı tartışmalara konu olmaktadır. Müslümanların genellikle tartışmaktan kaçındıkları en temel sorular da dâhil olmak üzere, eleştirel bir analize ve ilmî bir tartışmaya konu olmayan neredeyse hiçbir başlık yoktur. Kur'an'ın Arapça olarak nazil olup olmadığına varıncaya kadar pek çok ilginç mesele tartışılmaktadır. Kur'an'ın bugün bildiğimiz hâlini nasıl aldığı sorusu ise güncelliğini hiç kaybetmemiş olup farklı bakış açıları ve yöntemlerle alandaki merkezî yerini muhafaza etmektedir.

Kabakcı: Söz konusu tartışma alanlarını detaylandırmadan önce bir parantez açmak faydalı olabilir. Müslümanların Batılı Kur'an araştırmalarına karşı bakış açısının nasıl olması gerektiği konusunda neler söylemek istersiniz? Çünkü bilindiği üzere Batılı çalışmalara Müslüman akademisyenler tarafından genel bir önyargı vardır ve bu önyargıyı haklı kılacak sebepler de az değildir. Zira akademik olmayan bir içeriğin, pejoratif sayılabilecek bir üslubun hâkim olduğu çok sayıda çalışmaya tanık olunmuştur. Son dönemdeki çalışmalara baktığımızda aynı atmosfer devam etmekte midir yoksa bazı yeni durumlarla karşılaşmakta mıdır?

Sirry: Evet, Müslümanların Batılı akademik çalışmalara nasıl tepki vermesi gerektiği sorusu oldukça önemli. Her şeyden önce Batılı akademisyenlerin tek bir bilgi türü üretmediğinin, tartışmayı tek bir zaviyeden sürdürmediklerinin altı çizilmelidir. Araştırmacılar arasında hayli farklı görüşlerin, dikkat çekici tartışmaların mevcut olduğu fark edilmelidir. Örneğin araştırmacıların tamamı Kur'an metninin tarihi hakkındaki geleneksel anlatıya eleştirel yaklaşmamaktadır. Kur'an metninin tarihiyle ilgili temelde geleneksel anlatı çizgisini büyük oranda tasdik eden Batılı akademisyenler de vardır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Kur'an tarihi hakkında bir kitap yazan Alman araştırmacı Theodor Nöldeke'yi (ö. 1930) örnek verebiliriz. O, *The History of the Qur'an* adlı kitabında temel olarak, Kur'an'ın Mekkî ve Medenî olmak üzere iki kısma ayrılacağı şeklindeki geleneksel Müslüman paradigmasını takip etmiştir. Nöldeke'nin Kur'an kronolojisi anlayışındaki yenilik, Mekkî sureleri üç kısma ayırmasıdır: Erken Mekke, Orta Mekke ve Geç Mekke. Ancak temelde Kuran'ın kendi tarihsel içeriğine göre bölünebileceğine dair aynı geleneksel paradigmayı kabul etmiştir. Söylemek istediğim, tüm Batılı akademisyenlerin Kur'an tarihine yönelik geleneksel anlayışa meydan okumadığıdır. Diğer tartışma alanlarında da çokseslilik kolaylıkla fark edilebilir. Bu yüzden Batılı çalışmaları tek bir paradigmanın benimsenmediği, farklı görüşlerin serdedildiği ve ciddi tartışmaların yapıldığı dinamik bir tartışma alanı olarak belirlemek önem arz etmektedir.

Kabakcı: Bu noktada Batı akademisinde Müslüman akademisyenlerin sayısının artmasının da önemli bir gelişme olduğunu söyleyebilir miyiz?

Sirry: Kesinlikle. Batı akademisinin gayrimüslim akademisi olarak tanımlanması artık çok sorunlu çünkü belirttiğiniz gibi alana dâhil olan Müslümanların sayısı her geçen yıl artmaktadır. Dolayısıyla Batı akademisini sadece Hıristiyan ya da Yahudi akademisi olarak nitelendirmek artık mümkün görünmemektedir.

Kabakcı: Temel tartışma alanlarına doğru ilerlersek, Kur'an'ın metinleşme tarihi ile başlayabiliriz. Bu konu her daim önde gelen konularından biri olmuştur. Bu tartışmalarda gelinen son nokta hakkında neler söylenebilir? Son dönemde Batı'da yapılan Kur'an el yazmalarına yönelik bulguların bu tartışmalara etkisi de bu soru içinde ele alınabilir.

Sirry: Evet, Kur'an'ın metinleşme tarihi, hangi aşamalar sonucunda bugün bildiğimiz hâlini aldığı sorusu, Kur'an araştırmalarının alt inceleme alanlarından. Bilindiği gibi geleneksel bakış açısına göre vahiyler, İslam tarihinin oldukça erken dönemlerinde, henüz ilk halife zamanında bir araya getirilmiştir. İslam tarihine göre ilk Mushaf çok erken bir dönemde kodlanmış olmasına rağmen kanonikleşmemiş, resmî bir kodeks hâline gelmemiştir. Kur'an ancak üçüncü halife Osman bin Afvan döneminde "resmiyet" kazanmıştır. Yani bu, Kuran'ın bugün bildiğimiz hâline nasıl geldiğine dair genel kabul gören anlatıdır. Batılı eleştirel perspektiften bakıldığında, Kur'an'ın tek bir kitapta bir araya getirildiği şeklindeki bu geleneksel anlatıya önemli meydan okumalarla karşılaşmaktadır. Bu meydan okumaların gerisinde "kutsal kitapların çok daha uzun sürelerde kanonikleşmiş olması gerektiği" varsayımı bulunmaktadır. Örneğin Hıristiyan kutsal kitabının bugün bildiğimiz Yeni Ahit hâline gelmesi üç yüz yıldan fazla sürmüştür. Aynı şekilde İbrani ya da Hindu kutsal kitaplarının bugünkü hâlini alması da yüzlerce belki bin yıldan fazla zaman almıştır. Bu yüzden akademisyenler şu soruyu yöneltmektedirler: Kur'an bunun bir istisnası mıdır? Bu temel sorudan hareketle ilgili veriler, rivayetler sorgulanmakta ve konu bağlamında birbiriyle "çelişkili" olduğu düşünülen rivayetlere dikkat çekilmektedir. Örneğin vahiylerin ilk kez bir araya getirildiği dönemin hangi halife zamanına denk geldiğine dair farklı rivayetlerle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda şu soru gündeme taşınmaktadır: Kur'an'ın tam olarak tek bir kitapta bir araya getirildiğine dair elimizde hangi "güvenilir" kanıtlar vardır? Rivayetlere bakarsanız, Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan (ö. 86/705) zamanına kadar Kur'an'ın belirli bir düzenleme sürecinden geçmiş olabileceğine dair işaretler bulunmaktadır -her ne kadar "düzenleme" tabiri muğlak olsa da-. Örneğin, Sicistani tarafından yazılan *Kitâbü'l-Mesâhif* adlı eserde sadece bir Mushaf değil, birçok Mushaf (Mesahif), birçok Kur'an kodeksi vardır. Bu kitapta müellif, Abdülmelik bin Mervan'ın Irak valisi Haccac bin Yusuf aracılığıyla bir komisyonun Kur'an'ı elimizdeki kitap hâline getirdiğine dair bir rivayetten bahsetmektedir. Dolayısıyla Batılı akademisyenler Kur'an'ın ne zaman bugünkü şekliyle kabul edilen bir metin, yani *textus receptus* hâline geldiği konusunda üç farklı görüş geliştirdiler. Bunların ilkinde göre Kur'an en erken Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan zamanında son şeklini almış olmalıdır. Bugün pek çok Batılı akademisyenin görüşü bu yöndedir. İkinci görüş, *The Collection of the Qur'an* adlı kitabında bu bağlamdaki geleneksel anlatıyı sorgulayarak Kur'an'ın henüz Hz. Muhammed zamanında tek bir kitap hâline getirildiğini öne süren John Burton'a aittir. Üçüncüsü ve belki de en radikal olanı ise John Wansbrough tarafından öne sürülen görüştür. Wansbrough, 1977 ve 1978'de yayımlanan *Qur'anic Studies* ve *Sectarian Milieu* adlı kitaplarında temel olarak Kur'an metninin ancak 8. yüzyılın sonlarında ya da 9. yüzyılın başlarında, Abbasiler döneminde bugünkü hâlini aldığını savunmuştur. Wansbrough'ya göre

Mukatil bin Süleyman (ö. 150/767) zamanında bile Kur'an henüz kanonik bir metin hâlini almamıştır zira Kur'an metni ile ilk tefsir metinleri arasında ayırım yapmak bile güçtür. Onun Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin teşekkül süreçlerine benzer bir okumayı Kur'an için yapmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Kabakcı: Peki, Kur'an el yazmaları üzerine yapılan son çalışmalara ilişkin bulgular, Kur'an'ın metinleşme tarihine yönelik teoriler hakkında ne söylemektedir? Örneğin bunlar Wansbrough ve onun argümanlarını sürdüren ya da daha ileri boyutlara taşıyan “şüphecilerin” iddialarına ciddi bir meydan okuma olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Ne dersiniz?

Sirry: Bugün birçok akademisyen tarafından Kur'an el yazmalarına yönelik çalışmalar, söz konusu iddiaların yanlış olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara göre Kur'an metni, Wansbrough tarafından sunulandan çok daha önce bugünkü hâlini almıştır. Dolayısıyla, Wansbrough'nun Kur'an'ın kanonlaşmasının İslam tarihinin çok daha sonraki dönemlerinde gerçekleştiği görüşünde tamamen yanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Modern bir yöntem olan karbon testine tabi tutulan bazı el yazmalarının yaşının sekizinci yüzyıla hatta yedinci yüzyılın ortalarına uzandığı ortaya çıkmaktadır ki bu, Wansbrough'nun öne sürdüğüne kıyasla çok daha erken bir tarihi ifade etmektedir.

Kabakcı: O halde, el yazmalarından elde edilen kanıtların Wansbrough ve takipçilerinin Mushaflaşma sürecine dair argümanlarını çürütürken geleneksel İslami anlatıyı daha çok doğruladığı söylenebilir mi?

Sirry: Bu söylenebilir ve revizyonist araştırmacılar da bahsi geçen bulgular etkili de olmuştur. Örneğin ölümünden sonra yayımlanan bir çalışmada Patricia Crone, Kur'an'ın erken dönem İslam literatüründe zikredilen tarihte kanonlaştığı bilgisinin doğruluğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla, günümüzde el yazması çalışmaları neticesinde bazı aşırı eleştirel-şüpheli Batılı akademisyenlerin bile Kur'an'ın metinleşme tarihi hakkında geleneksel anlatıya inanma eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz. Bu, Batı bilimi açısından önemli bir şeyi daha söylemektedir. Eğer iddialar somut belgelerle ispatlanırsa, buna direnme konusunda ısrarcı olmaları zordur. Somut, maddi kanıtlardan sonra buna kim itiraz edebilir?

Kabakcı: Kur'an'ın kronolojik tertibi ile ilgili Batılı çalışmalarda da benzer bir süreç yaşanmış gibi görünüyor. Bir asırdan fazla bir süre boyunca, geleneksel listelere alternatif olarak Kur'an'ı kronolojilendirme çabaları, son tahlilde, geleneksel listelerden veya erken dönem tefsir ve siyer verilerinden çok farklı sonuçlar üretmemiştir.

Sirry: Evet, ama yine de Batılı akademisyenlerin en azından geçmişte neden Kur'an'ın kronolojik tertibine ilişkin klasik anlayıştan uzak durma eğiliminde olduklarını anlamamanın önemli olduğunu düşünüyorum. Bunun nedeni az önce bahsettiğim hususla ilgilidir. Batılı araştırmacı açısından soru şudur: Kur'an'ın bir kısmının Mekke'de, bir kısmının da Medine'de indirildiği fikrini destekleyecek ne gibi “somut”

delillere sahibiz? Yani aslında buradaki problem, ilk dönem siyer verilerinin güvenilir olmadığı yönündeki kanaatle ilgilidir. Buna göre Hz. Muhammed'in biyografisi belirli gerekçelerle güvenilirlik arz etmiyorsa, bu temelde bir Kur'an kronolojilemesi ne kadar mümkün olabilir? Oysa İslami bakış açısına göre Kur'an, Hz. Peygamber'in hayatı aracılığıyla anlaşılabilir. Bu nedenle mesela müfessirler, vahyi anlamak için esbab-ı nüzul bilgisine özel önem atfetmişlerdir. Yani metnin vahyedildiği bağlamı bilmek, metnin doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu durumda, Batılı araştırmacı Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin verilerin güvenilirliğini sorguladığında, bu onun Kur'an'ın kronolojik tertibi konusunda söz konusu verilere müracaatını da zorlaştıran bir hususa dönüşmektedir. Hâl böyle olunca daha çok Kur'an metni temelinde, temalardaki değişim ya da üslup gibi bazı kriterlerden hareketle ayetler ve sureler kronolojik olarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Siyer verilerine hiç müracaat edilmemiş değilse bile, Kur'an'da da referans verilen bazı az sayıda olay dışındakilere ihtiyatla yaklaşmıştır. Ancak metnin kronolojik okunuşunun doğru anlamaya yardımcı olduğu yönündeki kanaat, ayet ve surelerin kronolojik olarak incelenmesi konusunu hep gündemde tutmuştur. Metin herhangi bir bağlam olmaksızın boşlukta ortaya çıkmadığına göre bu bağlam hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir. Örneğin Kur'an'ın bazı pasajlarına baktığımızda, belirli konuların ele alınış biçiminde ayetlerin nüzul zamanına göre içerik ve üslup farklılaşmasına gidildiği fark edilebilir ve bu durumda nüzul bağlamının önemi ortaya çıkar. Angelika Neuwirth gibi akademisyenler, Kur'an'ın zaman zaman kendini revize etme eğiliminde olduğunu düşünmektedirler. Şüphesiz bağlamı bilerseniz, bu size Kuran'ın neden kendini revize ettiğine dair bir ipucu verir. Mesela Âl-i İmran suresindeki Meryem anlatısı neden Meryem suresindekinden daha polemikçi bir tona sahiptir? Bu noktada surelerin nüzul bağlamlarına dair bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir. Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye göç ettiğinde, onun peygamberliğini reddeden Yahudi ve Hıristiyanlarla karşılaşmış ve daha sonra Kur'an, İbrahim'in ailesi (Âl-i İbrahim) ile ilgili Yahudi referansını kullanmak yerine, İmran'ın ailesine (Âl-i İmran) referansla bir söylem geliştirdi. Yani bağlamı anlarsanız, metnin kendisinin bile kendi tarihsel bağlamına uymak için kendini revize edebileceğinin karmaşık bir resmini bize sunar. Sorunuza dönecek olursak, evet, açıkçası Batı'daki şüpheciler-eleştirel akademisyenler bile Kur'an'ı kronolojik olarak okumanın, mümkün olan tek okuma olmasa da belirli kavramların bir dönemde nasıl geliştiğini anlamamıza yardımcı olacağını düşünme eğilimindedir. Nicolai Sinai ve diğer birçok modern akademisyen, Kur'an'daki bazı kavramların zaman içinde nasıl geliştiği konusunu ele almaktadır. Kur'an'daki "ruh" kavramını ele alalım. Örneğin Şuara suresinin son ayetindeki "nezele bihi'r-ruhu'l-emin 'alâ qalbike..." gibi. İlk vahiyelere bakarsanız, ruhun genellikle melek gibi bir varlıkla ilişkilendirildiğini görürsünüz. Ancak daha sonra, geç dönem Mekke'de, örneğin Secde suresinde, ruh kavramının bu şekilde anlaşılmadığını görürsünüz. Keza Kur'an'da "yas'alûnaka 'ani'r-rûh?" (İsra, 85) şeklinde bir ayet bulursunuz (Ey Muhammed sana ruh hakkında soracaklar)... Sonra Medine'de "ruhu'l-Kudûs" terimini buluyorsunuz. Öyleyse soru şu: Ruh'u'l-Kudûs, terimi ile neden Medine'de karşılaşılmaktadır? Çünkü Kur'an, burada kutsal ruh hakkında farklı görüşlere sahip olan Ya-

hudi ve Hıristiyanları muhatap almıştır. Dolayısıyla bağlamı bilerseniz, belirli kavramların bir zaman içinde nasıl geliştiğini anlarsınız. Batılı akademisyenler artık bunun farkındadır. Her ne kadar kronolojik okuma metnin tek olası okuması olmasa da metni bu bilinçle okumak, Müslüman kutsal kitabında belirli kavramların ya da fikirlerin nasıl geliştiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Ancak Kur'an'ın kronolojik okuması hakkında söyleyebileceğim bir zayıflık, bu okuma biçiminin belirli kavramların anlamının aşamalı olarak geliştiğini varsayma eğiliminde olmasıdır. Örneğin savaşmakla ilgili ayetlerin giderek daha sert bir tona evrildiği şeklinde bir kanaat oluşmuştur. Oysa son vahiylerde bile barışa referans veren kapsayıcı pasajlarla karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla hoşgörülü dilden polemik diline doğru kademeli bir gelişim olduğu fikri basitçe iddia edilemez.

Kabakçı: Sayın Sirry, temelde iki bağlamdan bahsetmek mümkün. Biri tarihsel bağlam, diğeri metinsel bağlam. İlki metin dışı unsurlardan hareketle metni anlamayı ifade ederken, ikincisi metin içi unsurları daha çok merkeze almayı öneriyor. Nitekim tefsir ilminde de esbâb-ı nüzûl, Mekkî-Medenî gibi ilimler tarihsel bağlamı konu edilirken, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri ve münâsebâtül-Kur'an gibi ilimler metinsel bağlamla daha yakından ilgilidir. Sizce bu iki bağlam Batı'daki Kur'an çalışmalarına nasıl yansımaktadır? Gerçi revizyonist yaklaşımdan bahsederken verilerin güvenilirliğine dair şüpheler sebebiyle erken dönem kaynaklara bir mesafe olduğundan bahsettiniz ama bu bağlamda birkaç cümle daha eklemek ister misiniz?

Sirry: Elbette. Metinsel bağlama öncelik verenler temelde anlamın kaynağının metnin tarihi ya da alımlanma tarihi değil, doğrudan metnin kendisi olduğunu savunurlar. Batılı akademisyenler, metnin kendisine atıfta bulunmasını “self-referentiality” terimiyle ifade ederler. Ama sizin de bahsettiğiniz gibi, Müslümanlar zaten münasebat ilmi veya Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bazı başlıklar altında metinsel bağlama işaret etmişlerdir. Dolayısıyla bu tür Batılı okumaların yeni yöntemleri ifade ettiği söylenemez.

Kabakçı: Teşekkür ederim. Batı'daki Kur'an araştırmalarında Kur'an'ı “edebî metin” olarak okumaya yönelik bir başka eğilim dikkat çekmektedir. Bu okuma biçimi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Sirry: Evet, günümüzde daha fazla akademisyen Kur'an metnini farklı edebî özellikleri temelinde analiz etmekte ve metnin mesajını iletme için hangi retorik araçları geliştirdiği sorusunu sormaktadır. Çok iyi bildiğimiz gibi Kur'an, nazil olduğu dönemde tedavülde olan bazı edebî özellikleri kullanmıştır ve bu şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla Kuran'daki edebî dilin nüzul döneminin tarihsel bağlamıyla ilişkisi vardır. Bu nedenle Kuran'ı edebî özellikleri aracılığıyla anlamak, okurun metindeki belirli kelime, ifade ya da fikirleri kullanırken ne demek istediğini anlamasına yardımcı olacaktır. Bu gibi farkındalıkların artmasıyla söz konusu meselenin Batı akademiyasında daha fazla yer bulmaya başladığı belirtilebilir.

Kabakçı: Diğer bir sorum, Batı'daki Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes ilişkisine yönelik araştırmalarla ilgili. Bu kadim konu, Müslümanlarca genellikle bir tür “kaynak”

eleştirisi olarak görülüyor. Yani bu literatür, Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'ten "aldığı" tezini ispat etmeye çalışan bir literatür olarak değerlendirilmektedir. Siz buna katılıyor musunuz yoksa bu tür okumaların başka açıklamaları olduğunu düşünüyor musunuz?

Sirry: 19. yüzyıldan itibaren Kur'an-Kitâb-ı Mukaddes ilişkisinin akademisyenler tarafından en çok tartışılan konulardan biri olduğunu biliyorsunuz. Abraham Geiger'in (ö. 1874) "Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?" adlı çalışması ile başlayan ve Hz. Muhammed'in temelde Yahudilikten bazı fikirleri ödünç aldığını göstermek için Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes arasındaki paralel fikirleri tespit etmeye çalışan bir literatür ortaya çıkmıştır. Geiger, Yahudiliği Kur'an'ın olası kaynağı olarak tanımlarken, Julius Wellhausen (ö. 1918) gibi diğer bazı akademisyenler Kuran'ın kaynağının Hıristiyanlık olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak bu "ödünç alma" tezi, günümüzde bazı akademisyenler tarafından Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'ten belirli fikirleri basitçe almadığı, aksine bu fikirleri kendi tarihsel bağlamına uyacak şekilde geliştirdiği şeklinde bir eleştiriye maruz kalmaktadır. Bu, Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'teki muhteva ile kurduğu ilişki biçimini inceleyen Batılı akademisyenler arasında yeni bir gelişmedir. İlk bakışta bu modern eğilimin klasik eğilimden farklı olmadığı düşünülebilir. Ama ben böyle düşünmüyorum. Çünkü bu yeni bakış açısında Kur'an, "failliğini" korumakta olup kendi teolojisine uygun bir bağlamda Kitâb-ı Mukaddes ile iletişim kurmuş bir metindir. Bana göre Kur'an'ın kendinden önceki edebiyatla ilişki kurması anlaşılabilir bir olgudur. Yani belirli bir tarihsel bağlamda ortaya çıkan Kur'an'ın bazı Kitâb-ı Mukaddes malzemesini kullanma şekli, o dönemde mevcut olan dinî fikirlerle gerçekten meşgul olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle Kur'an kesinlikle boşlukta ortaya çıkmamış olup Yahudiler ve Hıristiyanlarla etkileşim hâindedir. Bu da Kuran'ın neredeyse her sayfasında Ehl-i Kitâb'ı eleştiren ve kendi alternatif teolojisini sunan çeşitli referanslarda kendini göstermektedir. Kur'an, farklı dinlerin etkin olduğu bir ortamda kendi teolojisini sunma biçiminde çok aktiftir. Bu hususa özellikle vurgu yapmamın nedeni, Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes ile olan ilişkisini ya da yeniden bağlantı kurma biçimini anlamamın, bizi İslam'ın ortaya çıktığı tarihsel bağlamlar hakkında yeniden düşünmeye sevk edebilecek olmasıdır. Zira geleneksel anlayışa göre Kur'an politeist bir ortamda ortaya çıkan bir metin olarak okunmaktadır ancak Kur'an metninin kendisini okuduğumuzda önceki monoteist geleneklere eleştiriler içermektedir. Kur'an'ın Kur'an-öncesi edebiyatla ya da kutsal metinlerle nasıl bir diyalog içinde olduğuna bakılarak tarihsel bağlamını anlama çabasının çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Kabakcı: Şöyle bir soru ile devam etmek isterim: Kur'an'ı Geç Antik dönemle ilişkilendirmeye ya da Geç Antik dönem bağlamında okumayı öneren çalışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu tam olarak ne anlama geliyor? Bu tür bir analiz önerisinin Kur'an'ı doğrudan Yahudilik ya da Hıristiyanlıkla ilişkilendiren önceki okumalardan farkı nedir? Yani, klasik "ödünç alma teorisi"nden -eğer farklıysa- nasıl ayrılır? Müslüman perspektifinden bakıldığında, tarihsel bağlam çoğunlukla yedinci yüzyılın ilk yarısı temelinde inşa edilmeye çalışılır. Bunun için esbâbu'n-nüzul, Mekkî-Medenî

gibi ilimler teşekkül etmiştir ve siyer verileri de Hz. Peygamber dönemini merkeze almakta, İslam öncesine dair sınırlı veriler içermektedir. Fakat burada “Kur’an ve Geç Antik bağlam”dan bahsettiğimizde, çok daha geniş bir zaman aralığına işaret edilmiş oluyor. Bu parantezi de akılda tutarak, Batı akademiyasındaki bu çalışmalar hakkında neler söylemek istersiniz?

Sirry: Kur’an’ın tarihsel bağlamı meselesi, az önce tartıştığımız konuyla, yani Kur’an’ın kendinden önceki kutsal metinlerle yeniden bağlantı kurma biçimiyle bağlantılı olan bununla birlikte sadece Kur’an ve Kitab-ı Mukaddes ilişkisiyle sınırlı olmayan çok daha geniş bir bağlama gönderme yapmaktadır. Çünkü Geç Antik bağlam denildiğinde bu sadece dinî çevreyle ilgili değil aynı zamanda siyasi ve sosyal konularla da ilgili bir kapsamı ifade etmektedir. Genel olarak akademisyenler Geç Antik dönemin üçüncü yüzyıldan başlayıp çoğunlukla 7-8. yüzyıllara kadar uzandığı konusunda hemfikir görünmektedirler. Kur’an’ı Geç Antik dönem bağlamında anlamamanın ilgi çekici yanı, son döneme kadar hem Müslüman hem de Batılı geleneksel araştırmalarda Kur’an’ın genellikle çok daha lokal bir bağlama konumlandırılmış olmasıdır. Buna göre Kur’an, temelde çok tanrılı bir yapıya sahip olan Hicaz’da, Mekke ve Medine’de vahyedilmiştir. Değerlendirmeler bu sınırlı zaman ve mekân temelinde yapılmaktadır. Oysa Kur’an’ı daha geniş bir bağlamda anlamak gerektiği fikri, Hicaz’la sınırlandırılmış bir okuma biçiminin yetersizliğini ima etmektedir. Mesela, bildiğimiz gibi, Kur’an siyasi meselelerle çok yakından ilgili görünmektedir ki bu aslında geleneksel bakış açısıyla da tezat teşkil etmemektedir çünkü bildiğimiz gibi Hz. Peygamber Medine’deyken aynı zamanda siyasi bir lider olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla Kur’an’ın sadece dinî otoriteden değil, siyasi otoritelerden de bahsetmesi şaşırtıcı değildir. Ama Kur’an’ın yer yer atıfta bulunduğu siyasi bağlamın daha doğru okunabilmesi, metnin daha geniş bir bağlamda yani Geç Antik dönem bağlamında incelenmesine bağlıdır. Kur’an’ı bu geniş bağlam ışığında okumak, vahiylerin doğru anlaşılmasına önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır. Örneğin bu dönemde sosyal hayatta dindarlık önemli bir yer tutmakta olup Geç Antik dönemde kıyamet gününün yakın olduğu fikri oldukça yaygındır. Bu tür bir fikir Kur’an’da da oldukça yaygındır: Hesap günü yaklaşmaktadır ve bu nedenle Kur’an muhataplarını, yaşamlarında dindar olmaya teşvik etmektedir. Kur’an’da “iman edenler ve salih amel işleyenler” gibi Allah’a inanmak ile dindar yaşamak arasında bağlantı kuran pasajlarla karşılaşılacaktır. Yani Kur’an’ı Geç Antik dönem bağlamında okumanın, onun bazı hususları öne çıkarmasındaki arka planı daha doğru anlamamıza yardımcı olabileceği kanaatindeyim. Özetle bu analiz önerisi, gerek Kur’an’ın nüzul ortamının zannedildiği kadar izole bir yer olmadığının anlaşılması gerekse vahiylerin daha geniş bağlamlarını tespit etme perspektifi sunması bakımından kayda değer görünmektedir.

Kabakcı: Öyle görünüyor ki Kur’an’ı Geç Antik bağlam içine yerleştirmek şeklinde özellikle Angelika Neuwirth gibi araştırmacılar tarafından öne çıkarılan bu bakış açısı, teorik olarak düşündüğümüzde işlevsel ve yeni perspektifler sunma potansiyeline sahip. Ancak bildiğimiz üzere Kur’an’ı tarihsel bağlamında okumak söz konusu olduğunda Batılı akademisyenlerin geçmişi okumakla ilgili bazı temel soruları var.

Söz gelimi, “kaynakların güvenilirliği” konusunda bazı soru işaretleri ortaya atılmaktadır. Şüphesiz Kur’an’ı Geç Antik dönem bağlamında okumayı önermek ilgi çekici ama hangi güvenilir tarihsel veriler eşliğinde bu okumanın yapılacağı gibi sorular ortaya çıktığını düşünüyor musun?

Sirry: Evet, “güvenilir” kaynak sorusu her zaman zor bir sorudur. Yani Kur’an’ın nazil olduğu ortamı doğru okuyabilmek adına ne tür kanıtlara sahibiz? Mesela geçmişte bazı Batılı akademisyenler, Kur’an’ın konumlandırıldığı Hicaz ortamının politeist yapıya sahip olduğu şeklindeki geleneksel düşünce ile Kur’an’daki monoteist içerik arasında bir gerilim bulunduğunu fark etmiş ve Kur’an’ın Hicaz dışında ilan edilmiş olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu nedenle bazı akademisyenler Kur’an’ın Mezopotamya’da ortaya çıkmış olabileceğini düşünmüşler, elimizdeki veri eksikliğinden dolayı Kur’an’ı Suriye, Petra ve benzeri şehirlere konumlandırmayı uygun görmüşlerdir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda, Hicaz’ın düşündüğümüz kadar izole bir yer olmadığını gösteren yeterli kanıtlar ortaya konulmuştur. Örneğin yakın zamanda Ahmad al-Jallad ve Hythem Sidky, Suudi Arabistan’da Kur’an’ın başlangıcı olan “bismillahirrahmanirrahim”e benzer bazı ifadelerin o dönemde tedavülde olduğunu ortaya koyan yazıtlar keşfetmişlerdir. Buna göre “Bismillah”, Bismi rabbî” gibi ifadeler Arabistan’da oldukça yaygındı. Jallad ve Sidky, Taif’te bulunan yazıttan hareketle Kuran’da kullanılan bu ifadenin benzersiz olmadığını ve bunun Hicaz’ın sanıldığı kadar izole olmadığına kanıt teşkil ettiğini iddia etmiştir. Bu ise Kuran’ın “Geç Antik” bağlam içinde incelenmesi tekliflerini daha çok teşvik eden yaklaşımların haklılığının bir örneğini teşkil etmektedir.

Kabakcı: Kur’an ve Geç Antik dönem ilişkisine dikkat çeken bu yaklaşım ilerleyen dönemde Batılı Kur’an araştırmalarında etkisini muhafaza edecek gibi görünüyor.

Sirry: Evet, ben de aynı kanaatteyim. Bu yaklaşım, son dönem Kur’an araştırmalarında belki de en önemli gelişme olarak zikredilebilir. Ben de şahsen Kur’an’ın nazil olduğu Hicaz ortamının ilkel, putlara tapan insanlardan müteşekkil bir çevreden ziyade farklı dinlerin (monoteist dinler dâhil) etkilerinin görüldüğü, çok daha medeni ve sofistike bir atmosferi ifade ettiği düşüncesindeyim. Bu hipotezden hareket eden çalışmaların, ilerleyen dönemde ortaya çıkması muhtemel somut veri ve bulgularla daha heyecan verici bir noktaya doğru ilerleyeceğini düşünüyorum.

Kabakcı: Peki, bu yaklaşım biçiminin yalnızca akademisyenler için değil, “inanlar” için de işlevsel olduğu söylenebilir mi?

Sirry: Bence kesinlikle öyle. İslam’ın temel ilkesi olan tevhid inancının Kur’an’ın teşekkül ettiği ortamdaki tezahürlerine dair bulgular, metne yalnızca ilmî araştırma saikiyle yaklaşanlar için değil bir inanç nesnesi olarak yaklaşanlar açısından da önemli olsa gerektir. Evet, inananlar açısından Kur’an, vahyedilmiş Allah kelimidir ama ilk vahiy değildir, önceki geleneklerle bir biçimde ilişkisi vardır. Nitekim Kur’an,

Hız Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu hatırlatır ve tüm peygamberlerin özünde aynı mesajı getirdiğini söyler. Dolayısıyla Kur'an'a bu geniş perspektiften bakarsak söz konusu sürekliliği bulabiliriz.

Kabakcı: Teşekkür ederim sayın Sirry. Son bir soru yöneltmek istiyorum. Batılı Kur'an araştırmalarında tefsir geleneğinin ve literatürünün daha fazla dikkate alındığı, "Batılı tefsir araştırmaları" (Western tafsir studies) olarak adlandırılabilir bir tür yeni eğilime tanık oluyoruz. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Sirry: Evet, ifade ettiğiniz üzere henüz başlangıç aşamasında sayılabilecek böyle bir araştırma alanının varlığı dikkat çekmektedir. Batılı akademisyenler Müslümanlar tarafından ortaya konulan tefsir çalışmalarını çeşitli nedenlerle genellikle göz ardı edegelmişlerdir. Bunun bir nedeni, ilgili literatürün daha çok müminlerin bakış açısını yansıtan verileri ifade etmesidir. Yani bunlar, ilmî bakış açısını yansıtmayan, inanca dayalı ve akademik yönü zayıf veriler olarak görülmüştür. Oysa son dönemlere kadar Batı'da Kur'an'ın inananları tarafından nasıl anlaşıldığından ziyade kendisinin esasen ne söylediğine odaklanmak daha bilimsel kabul edilmiştir. Bununla birlikte, son yıllarda Batılı akademisyenler arasında tefsir çalışmalarının önemli ölçüde arttığı görülmektedir ki bu durum son birkaç yılda gördüğümüz yayınlardan da anlaşılmaktadır. Bazı Batılı akademisyenler geçmişe kıyasla daha kapsamlı tefsir araştırmaları ortaya koymaktadırlar. Ayrıca tefsir geleneklerinin tartışıldığı sempozyum ve konferanslar düzenlenmektedir. Batılı araştırmalardaki bu temayül, gerçekten ilginç bir gelişmedir. Şüphesiz geçmişte bu konuya hiç ilgili duyulmadığı anlamına gelmiyor. Örneğin Andrew Rippin, Claude Gilliot gibi araştırmacıların ilgili konuda yayınları mevcuttur. Ancak son yıllarda yükselişe geçen bu araştırma alanı, çok enerjik ve heyecan verici bir gelişme olarak karşımızda durmakta olup memnuniyetle karşılanmalıdır çünkü Batılı akademisyenler açısından Müslümanların kutsal kitapları hakkında nasıl düşündüklerini, Kur'an'ın Müslümanlar tarafından nasıl algılandığını öğrenmek çok önemlidir. Bu bağlamda Batı'daki tefsir çalışmalarındaki önemli bir gelişme, Müslümanların tarih boyunca tek bir bilgi bütünü üretmediğinin anlaşılmasıdır. Kur'an, Müslümanlar tarafından sadece farklı zamanlarda değil, aynı zaman diliminde, aynı düşünce ekolünde bile farklı şekillerde yorumlanmıştır. Müslümanların görüşlerinin çeşitliliğine dair bu tür bir anlayış ve bunun tefsirlerin çeşitliliği şeklinde literatüre yansması, Batılı akademisyenler tarafından son zamanlarda daha açık bir şekilde fark edilmiş ve bu da Batı'daki tefsir çalışmalarının daha canlı, daha dinamik hâle gelmesine katkı sunmuştur. Böylece Batılı araştırmacılar, ilgili literatürün daha önce söylenenlerin kuru bir tekrarı olmadığına yakından şahit olmaktadır. Bu da tefsir literatürünün teşekkül ettiği bağlamdan hareketle daha doğru anlaşılması gerektiği şeklinde heyecan verici ve dinamik bir araştırma alanını doğurmuştur. Son tahlilde Batılı akademisyenlerin Müslümanların kutsal metninin alımlanma tarihine daha çok ilgi göstermeye başlaması memnuniyet verici bir gelişmedir.

Kabakcı: Teşekkür ederim sayın Sirry. Gerçekten çok zengin, çeşitli ve bilgilendirici bir söyleşi oldu. Çalışmalarınızda kolaylıklar dilerim.

Sirry: Ben de bu güzel söyleşi için size teşekkür ederim.